

„A mi Mikszáthunk” – 150 éve született Mikszáth Kálmán

„Mikszáth 1878 derekán került Szegedre... s 1881 teléig annyit termelt nálunk, mint azóta néha tíz-búsz év alatt se. Igaz, hogy amit azután termelt, az érettebb és súlyosabb gyümölcs volt, de humora legszínesebb gyümölcseit mégis csak itt termelte a Szegedi Naplónál. Már aztán azt állítani, hogy a szegedi földbe plántált tő a mi homokunktól nyerte nemes kvalitásait, bolondság volna, de az is bizonyos, hogy ha más hol vert volna gyökeret a Mikszáth poézisa, más színűek, illatúak, zamatúak lettek volna gyümölcsei...” – Móra Ferenc *A mi Mikszáthunk* c. írásában, melyből a fenti idézetet választottuk, a szegedi újságíró Mátyas királyának nevezi az író. Összeállításunkkal a „nagy palócra” emlékezünk, aki egyben nagy szegedi is.

SZÉLES KLÁRA

„Létra van a szivétől az eszéhez”

MIKSZÁTH LÉLEKRAJZÁRÓL

Bizonyára sok olyan író létezett és létezik, akiről kritikusai elmondhatták, hogy hiányzik műveikből az elmélyült jellembrázolás; hogy főként nagyobb lélegzetű munkáik kompozíciója laza, néhol egyenesen „anekdota-füzér”-nek tekinthető; hogy motívumaik, fordulataik ismétlődnek; egy-egy művükben az „operett zenéje hallik”.¹ Feltehetően éltek és élnek írók, akikről szólván elhangzottak ezek a vádak, s joggal hangzottak el. De ki az közülük, aki mindezen ellenvetésekkel együtt, s mindezek ellenére jelentős, sőt korszakos jelentőségű prózaírónak bizonyult? Persze, itt a kérdés, így, szónoki. Mikszáth Kálmánra gondolunk.

Azért látszik érdemesnek egymás mellé sorolni az írásai kapcsán felmerülő, s egymást erősítő hiányérzeteket, mert talán éppen erről az oldalról közelíthető meg valami az ő legegységesebb írásművészetének rejtélyeiből. Talán így keríthető körbe és fogalmazható meg kérdésként: a tekintélyes elődök, kortársak példái alapján elvárt, keresett, hiányolt írói erények nélkül hogyan, miért nevezzük, látjuk nagy művésznek? Nincs-e itt félreértés? Nincs-e megbocsátó engedmény? Netalán hazai, vidékies elfogultság? Hiszen a felsorolt vádak igazak. Sőt, bőséggel szaporíthatóak. Novelláiban, de regényeiben is „kisszerű konfliktusok”-kal találkozunk, „felületesség” jellemzi, „pletyka-szemlélet”, mesefűzésében túl sok a véletlen, sok a „kellékszerű elem”, – önmaga is önkritikusan restelli sokszor „sekélyes mókázás”-át.² Ha valóban így van, mi állítható szembe mindezzel?

Egyet emelek ki a Mikszáth-műveket illető gáncsok közül. Azt, amely – úgy vélem – több ellenvetés közös foglatának tekinthető, s amely többek között két, külö-

nösen élesszemű kritikusánál a számonkérés középpontjában áll. „Mikszáth tehetsége a genre-szerű jellemvonások rajzában tetőzik, *azontúl számára megszűnik minden pszichológia*” – írja Péterfy Jenő, Arany, Kemény lélekrajzainak kitűnő méltányolója. Csáth Géza pedig – ezzel lényegében egybehangzóan – az emberélet „feneketlen mélységeibe” leszállás írói feladatához mérten kevesli a színes mesélést.³ Valóban, találkozunk-e, s ha igen, hogy találkozunk Mikszáthnál a lélek rejtelmivel?

Nem elméleti fejtegetésekkel, vagy az eddigi Mikszáth-irodalom tanulságainak összegezésével szeretnék válaszolni, hanem egyetlen példa közelhözásával, az író elbeszélő-önmaga megidézésével. A példa közismertnek is tekinthető: a *Hova lett Gál Magda?* című novella, *A jó palócok* utolsó darabja. Mikszáthoz illően: apró (terjedelmében is rövid) részlete az életműnek. Ámde reprezentatív részlet.

A „történet” közmondásszerűen összegeezhető. Addig jár a kúrsa a kútra, amíg el nem, török. Van kút – a középpontban –, kórsó – a címszereplő Gál Magda kezében, s addig jár-jár, míg el nem török, a szó közvetlen és átvitt értelemében. Avagy mégsem? – a történet – idézőjelbe kívánczok; a kórsó átvitt értelmű eltörése hasonlóképpen.

Ki a főszereplő Gál Magda? Az író nem veszteget sok szót jellemzésére. Megszámálható, odavetett jelzők – egy-egy mozzanat, mozdulat az, amelyből élénk rajzolódhat. A „szelíd” Gál Magda esetét említi, a „pirulós, szegénylős” lányét, aki „gyerek még”, akit a falubeli özvegy Télné „éretlen gyerek”-ként emleget. Özvegy édesanyja szigorúan irányítja, szidja, dirigálja. Válaszként „lángba” borul „a kis Magda fehér arca”, *elpityeredik és félénken, reszketve* engedelmeskedik. A bakter is „kis Magdának” szólítja, „hugocskám”-nak, s a lány „Jóska bácsi”-nak tiszteli. „*Akadozva*” „*rebeg*”, amikor szorongva kérdez. De amikor a kúthoz fut, vízmerítésében ott a játékoság, gondjáról elfeledkezés: a madzagra kötött kórsót megcsöröggeti előbb „*gyerekes kedvetléssel*”, aztán ereszti le a mélybe. Amikor megjelenik a titkon olyannyira várt legény: Sás Gyuri, akkor is, évődésük során „*reszket* a keze”, ő maga is „*reszket*”, a szenvedély hangja „*arcát vérvörösre marja*”, elválásukkor „*lilium két arcán*” csókját érzi. – Kislánnyal találkozunk, aki itt, az „eset” során, szemünk előtt serdül nővé. A faluban járó lókupecsek egyike, a „leghetykebb”, „csinos fiatalember”, aki évente erre jár és „a legjobb lovakat veszi össze”, ebben az esztendőben az ő nyugalmát is elragadja. Előbb a nyugalmát, aztán talán saját magát? Az író nyitva hagyja ezt a kérdést.

Ami történik, az a kis Magdával, Magda körül és Magdában zajlik le. Kevés, apró mozzanat sorozata ez, de számára sorsdöntő. Mikszáth itt is szűkszavú, keveset mond, többet inkább elhallgat, sejtet, kitaláltat. „...csoda esett, hogy úgy egyszerre rákapott a kúthoz való járásra” – a kis Gál Magda. Az összefüggés persze természetes a kútrajárás és a kocsmából kikacsingató Sás Gyuri között, aki „néhánykor...útban találta a kis Magdát”. Csak a falubeli szóbeszédből tudhatjuk, hogy a két fiatal beszédbe elegyedik egymással, Gyuri „már meg is csipkedte” Magdát, aki kezére ütött, de aztán a legény „összecsókolta”, s erre nem ellenkezett. Mindez csak pletyka, ami bizonyos, az egy-egy tény. Az például, hogy egy idő óta „annyi savanyúvíz fogy” a háznál, s ez gyanús. Magdáról azt tudhatjuk, hogy a szóban forgó napon „háromszor volt... a kútnál”. „Nem volt odahaza maradása, nyugta, *ami a kezeügyén megfordult, mind visszajárul* volt megtevé.” – Mi játszódhat le benne? Az író csak viselkedését láttatja. Kevesebb ez, meg több is, mintha tépelődését, netalán belső monológját hallanánk. Zaklatottság, mélységes feldúltság az, aminek tanúi vagyunk. S egyben azt is érzékeljük: nagy zavar, értetlenség, tanácstalanság az, amivel küszködik Gál Magda. Inkább fizikai bizonytalanságként, ösztönösen, homályosan érzi, mintsem tudja, hogy a kislány-lét végére, a felnőtt-

ség küszöbére; önálló választásra késztető élethelyzetbe jutott. Kívülről szemlélése, a róla alkotott kép közvetettsége még fokozódik, amikor anyja szavaiból, az ő „szikrázó haragján” keresztül értesülünk arról, hogy ünneplőbe öltözött engedély nélkül (vagyis kilépett a gyermeki körből, áthágta az anyai tilalmak körét); – de az első szóra pityeregve, félve engedelmeskedik, leveti a tetszeni vágyás áruló ruhadarabjait (azaz: visszakozik a kiskorúság előbbi határai mögé). Eközben annyit tudhatunk a benne lejátszódó viharról, hogy „*lángba borul...fehér arca*”. S ez szégyen éppúgy lehet, mint harag, felháborodás, lázadás elfojtott tüze. „*Egy szót sem tudott volna kiejteni a világrt.*” – Hogy is szólhatna? Hogy is lehetne szava erre az új, ismeretlen helyzetre? Maga sem tudja, mitévő legyen, hogy találhatná meg az ideillő szavakat? – Egyelőre választása maga a döntetlenség. Mindenben szót fogad a haragvó anyának, mindent levét – már szinte túlzottan is engedelmeskedik, s ez már a szembeszegülés csírája. Jelképes is: minden díszes ruhát otthon hagy, „mezítláb” megy el, „mint a zsellérlányok”, – s mint a vezeklők, tehetjük hozzá. Az otthon elhagyása felé billen a mérleg. Messzemenően öntudatlanul. „*Gondolkozott, hogy tán el se menjen, de azért mégiscsak elindult.*” – Jelen van a habozás, a rétvázás, nem tudatosan, hanem az ingadozó mozdulatokban. „*Önkéntelen vitte ahhoz az átkozott kúthoz a lába, jobb, ha mondom: szíve*” Továbbra is: fizikai mozdulatai, gesztusai árulkodnak arról, mi zajlik belsejében, ösztönei, érzelmei világában. Mikor megtudja, hogy elmenni készülnek a lókupecsek, ilyen önkéntelenséggel választja a legrövidebb utat, s vált át futó lépésekre. Kötelességszerűen meríti óvatosan a korsót, de míg a víz bugyborékol, figyelme már messze kalandozik, elfeledkezik a vízhozás ürügyéről, „*szeme folytonosan az országúton volt*”; már „*azóta ide kellett volna érniök a kupeceknek!*”. Ismét, csak a szeme járása árulkodik arról, mi feszül belsejében. S a következő, apró bekezdésben, bár az ő gondolatai fogalmazódnak meg, nem hihetjük, hogy ő, Gál Magda formázza meg forrongó dilemmáit. Mintegy személytelenül, az ő szószólójaként a narrátor beszél. „*Vajon megösméri-e Sás Gyuri az útról? Jaj, ha megösméri! De jaj, ha meg nem ösméri!*” Kétféle esély, kétféle rossz, de a megfogalmazás ritmusa tudni enged, hogy melyik a rosszabb; melyik vonzás kerekedik felül. Sás Gyuri jön, s kettejük párbeszéde csupán hagyományos nyelvi formulákba burkolja azt, ami a mozdulatok nyelvén leplezetlenebbül jelenik meg. A korsós tarisznya vállrsegítése, Magda keze reszketése, a mellén átvett tarisznyakantárok megigazitása, a lány derekának átkarolása: kölcsönös vonzalom tetet öltése, hallgatólagos megegyezés. De a döntés, az a végső mozdulat, hogy felüljön a legény kocsjára; hogy az anyához fűző engedelmeséget visszafordíthatatlanul felváltsa a férfinek való szót fogadással, – ez a döntés még nem érett meg. Elég a szembejövő tehéncsorda, saját Riska tehenük megpillantása ahhoz, hogy visszaforduljon. S hogy mégis ne tehesse ezt meg anélkül, hogy utolsó pillantásként *hátra ne nézzen*, Gyurira, – ez ismét önkéntelen gesztus. A hazaindulás, az „*erőszakosan kiszakított*” kéz az összeszedett akaraterő, a tudatos döntés érvényesülése. De a visszapillantást más, hatalmasabbnak bizonyuló erő diktálja. S így, ezért üti oda a féltett korsót egy gerendához. Észre sem veszi, ezt sem, a víz szivárgását sem. S az író, mintegy szemérmes másra figyeléssel, magukra hagyja az egymás nézésébe merülő fiatalokat, s csak a víz útját követi, amint „*végigcsúrgott (Magda) szoknyácskáin*”. (Így idézi meg még egyszer a kislányt a kicsinyítéssel). Majd a „*vékony gyalcsvászón odatapadt szép derekához*, s annak az igazi formáját, színét mutogatta...”: így búcsúztatja el a hajdani kislányt, felvillantva helyette a már érzéki vágyat ébresztő, érett nő alakját szemérmesen-szemérmetlenül.

De az átváltozás, s a döntés még nem teljes. A bakter figyelmeztetésére, az eltört korszó, haragos anya emlegetésére hirtelen újra visszatér a remegő kislány-magatartás. A bakter látta, Magda „*ijedten*” kap hátához, „s egészen *elhalványodik*”. Jóindulatú segíteni akarással előremegy, hogy engesztelje Magda anyját. Egyedül marad a lány dilemmáival, s mindezek után mi játszódhat le benne, arról ismét csak mozdulat, gesztus, magatartás tanúskodik. Így látjuk utoljára: „...*megállt, odatámaszkodott* ahhoz a kiálló, hegyes gerendához, melyen a korszót összetörte, s *mereven, fátyolos szemekkel bámult*, talán a semmibe, talán a csevicekút felé.” Ahhoz a gerendához támaszkodik – e mozzanattal mintegy azonosulást vállalva –, amelyen korszója összetört. A korszó eltörése az, amelyik sorsdöntőnek bizonyul? Ősi jelkép, s itt, a hangsúlyozottan „fehér” korszó, s az ugyancsak, többnyire „fehér” „liliom”-arcú lánnyal párhuzamos. Mind magának a lányságnak jelképe. „Hej, az a korszó, az a korszó!” – hallhatjuk ismét a személytelen narrátor hangját, most már az eltűnt, elbújdosott lányát sirató anya nevében szólva. „Egy hitvány korszó miatt nem mert hazajönni, világnak bujdosik.” – így „epeszi magát” az anya. Magát okolja, „tudhatta volna, az a szelíd, ártatlan gyermek mennyire szívére veszi a fenyegetést.” Az előadásmód, az írói hangvétel elárulja, hogy ez persze hamis nyom. – Még egy, túlzottnak érezhető mondatban célzatos kijelentést is hallhatunk: „Pedig meglehet, hogy nem is csupán a korszó tört el... és nem is az volt a gyenge.” Ennél költőibb, teljesebb a megelőző jelenetsor, s annak ködös sejtelmessége. Magda utolsó képe az, amint „*mereven, fátyolos szemekkel*” bámul. – Nemcsak a leereszkedő szürkület tompítja a látást, az ő szeme is „fátyolos”. Könnyektől az? Vagy talán a megfeszített, kereső pillantás koncentrációja homályosítja el? Sír, vagy örömtől érzékenyült? Megadja magát sorsának? Vagy inkább végül a sors az, amit magáénak fogad el? A dilemma eldőlt. S nem elhatározás az, amely eldöntötte, – de nem is az ál-sorsdöntő korszótörés. Az utóbbi, csak jó ürügy, csak olyan, mint a kútra-járás. Nem a korszó tört el, – de még csak egy lány erénye, tisztessége sem. Jóhíre? Talán. Az elbeszélés hangvétele, ritmusa, tagolása fokozottan nyitva hagyja a kérdéseket. Ezzel az építkezésmóddal sejteti, hogy egy régóta, magában Gál Magdában készülődő folyamat az, amely megérlelődik. Átváltozás tanúi vagyunk. Olyanféle ez, mint az esti szürkület hatása „a házakra és füvekre”, amelyekre leereszkedik. – Kulcs-mondatnak érzem az ezt követőt: „Azok legelőbb odaengedték neki a színüket, aztán az alakjukat.” – Leegyszerűsítve, mondhatnánk: mint Gál Magda. Ő is elébb a „színét” váltja: liliom-fehérről „lángba borulásra”, majd „vérvörösre”. S most, majd alakját fogja váltani? – Igen. Lányból asszony lesz. Bodokiból – kitudja hova-való? Életútja, távlatai bizonytalanok. Hiszen azt sem tudhatja: Sás Gyuri nem nő ember-e? Feleségnek vagy titkos szeretőnek szegődött-e?

Gál Magda önmaga dönt sorsa felől. De habozásai, félelmei, megtorpanásai és nekieredései mögött más, nyíltabban vagy rejtettebben megmutatkozó rugók szerepet játszanak. Például a falu minden megjelenített lakója motiválja döntését. Elsőként természetesen az édesanyja. Gálnének az apai szigort is pótolnia kell, hiszen egyedül neveli lányát. „Pórázon tartja”, keményen beszél vele. Számontartja, hogy már a harmadik korszót viszi a kútra húsvét óta. Ha ezt összetöri, vissza ne kerüljön, összetöri a csontjait – mondja, s indulatai vészjóslóvá teszik ígéretét. Hogyne pityeregne, félne, reszketne a lány. Befolyásolja viselkedését Csurri Jóska is, a bakter. Ő hívja fel a figyelmet arra, hogy elmennek a lókupecsek; majd arra is, hogy eltört a korszó. Várakozásra is ő készíteti jóindulatúan vállalva az anya előkészítését, békítését. Fenyegető ellenőrzésként tudhatja maga mögött özvegy Télnét, aki árgus szemekkel igyekszik nyomon-

követni a két fiatal találkozásait. De túl az embereken, még a jámbor állat, a Riska tehén szinte antropomorfizált alakja, hazahívó jelként felfogott kolomphangja, „szelíd nézése” is elhatározásra indítja.

Nemcsak a falu jelene, de emlékezetben tartott múltja is választása mérlegelésének hallgatólagos háttere, motíválója. Hiszen előtte is már a kúthoz jártak „Színes korszóikkal...a lányok”, arra várják őket a legények. Ezek a lányok *cifrán* „kiöltözve, ropogós szoknyában, begyesen, kacéran, nyíllal a szemükben” „úgy húzódnak át, mint a pávák.” Gál Magda ezeknek az elődöknek mintegy éles ellenképe. Ő „újdónatúj” „fehér” korszóval megy, „mezítláb”, kivetkőztetve ünnepi ködmönéből. „Begyesség”, „kacérság” helyett „félénken, reszketve” indul. Mégis, mögötte állnak az előtte kútra-járók nyomai. Vér Klára, Péri Judit emléke, – az „ördög gyalogösvényének” tapasztalatai. Hiszen – tehetjük hozzá – szándéka szerint ő is a legszebb, legünnepibb ruháját, selyemkendőjét venné fel, csak a haragos anyai tilalom parancsolja le róla.

A cifra lányok története, mint elrettentő példa; az út „ördög gyalogösvényének” tekintése, éppúgy, mint az anya féltő hangja közösségi, erkölcsöket óvó ítélet megjelenése. Gál Magda aggodalmának ugyancsak jelentékeny eleme. „Olyan vékony itt a *fehértő* erkölcsé, mint a suhogó nád, koronája hajló, töve mocsárba vész” – hallhatjuk. Szemben áll ez a szentencia Gál Magda belső indítatásaival, de az ő alakja, története kimondatlanul meg is kérdőjelezi ezt a maximát, szelíden, hallgatólag ellene szól. Maga az író az, aki a legendákat megelőzően, racionális hátterét adja a bodoki lányok „vékony” erkölcsének. „Más faluból való legény ide ugyan nem téved kérőbe, de még bodoki ember is, ha szerét teheti, idegen helységről hoz magának asszonyt.” Ez a megvilágítás kibővíti és átszínezi a középpontban álló dilemmát. Hiszen kimondatlanul – az esetek többségében – a kútra-járás vagy nem-járás választútja nemcsak az „ördög ösvényének”, avagy az erkölcsi tisztaságnak a kettősségét jelenti. Egyben a férfivel, avagy férfi nélkül élt élet esélyét is jelképezi. A termékenység, avagy a meddség választását. (A hangjukat hallató asszonyok özvegylek!)

Maga a kút ősi szimbólumként az élet vize, a termékenység, nőiség jelképe. Életadó erő és a másvilág kapuja, hagyományos öngyilkossági forma is a kútbaugrás. Földanya méhéből érkező ajándék, a Paradicsom jele, Máriát is szimbolizálja. Gál Magda jegyei utalnak Máriára (liliom-fehér), de erotikától érintettsége utal bűnbánó Magdolnára is, ahogy neve is eszünkbe juttathatja ez utóbbit. Számára ez a kút nőiségének, asszonyi válhatásának, mindezek megélésének, sejtelmének színhelye. S a *bodoki kút* a hozzákapcsolódó – intő – legendákkal, fokozottan hordozója ezeknek a tartalmaknak. Ez a kút „az oka sok édes találkozásnak, sok keserű megbánásnak...”. Melyik az erősebb: a vonzó édesség, vagy a taszító keserűség? A bodoki kút kezdetől hangsúlyozott különlegességei más, átvittebb értelmekben is aláhúzzák ezt a kétféleséget, az „éltető” vagy „mérgező” szerepet. *Savanyúvizet ad* ez a kút. Olyan „jó, erős vizet”, hogy apró madarak temetője lesz, *halált-hozó*. Ugyanakkor a brezinai tótok becsípnek tőle, mert bornak hiszik, annak isszák. Határigazítási pörnél a majornokiak győzelmekor rémület okozója, tönkremenetelt hozhat a bodokiak számára. – Valamennyi ellentétes jelző, veszély ott kísért együtt a szerelmi találkozókon. Hiszen éppen ez a szenvedély éltethet és mérgezhet, lehet jó és halált-hozó, részegítő, öncsaló és tönkretevő. Gál Magda előtt és Gál Magdában mindez felmerül. Választásával mindezzel dacol. – „Vékony...erkölcsű” lenne, mint a „suhogó nád”? – (Alig észrevehető árnyalatban az író rájátszik erre: Gyurinak „Sás” a vezetékneve, s mindkét szóra kitűnően rímelt Magda „Gál”-volta.)

Milyen volt, milyen lett Gál Magda, pontosan ugyanúgy nem tudhatjuk, mint ahogyan azt sem tudjuk: „*Hova lett Gál Magda?*” Vagy éppen ellenkezőleg: a kérdések szándékos nyitottsága, homálya az, amely választ – nem ad, hanem sugall, sejtet. A gerendához támaszkodó, mereven, fátyolos szemekkel bámuló Magda „*lehet*, nem is látta...”, amint az az ember a kút felől egyre közelebb-közelebb jön feléje. *Lehet*, ha észreveszi, nem is várta volna be ott, de *az se lehetetlen*, hogy éppen csak őt nézte, őt várta.” Választhat az olvasó a lebegtetett esélyek között. Az elbeszélő éppen állást-nem-foglalásával foglal állást, talányosságba burkolózva. „*A szürkület...* mindig barnább lett. Magdát is *eltakarta, beburkolta*. És *nem oszlott el* soha többé róla. *Fedi most is. Elűnt, nyomtalanul*, híre-hamva sincsen. *Senki* sem látta, *senki* sem beszélt vele többé...”

Ez a „szürkület”, a legendaképződés köde, fontos eleme a történetnek. De épp így fontos része Magda alakja megformálásának is. Itt, ezen a ponton válik számunkra mozdulatlaná: amint éppen kilép a kislány-korból, amint éppen az asszony-lét küszöbére ér, amint nem több sejtelmekre hagyatkozó, kockázatvállaló nőnél.

Történet és címadó nő-alak egymást egészítik ki. S mindkettejük szerves tartozéka a „háttér”: Bodok falusi világa, egymást ismerő – figyelő lakóival, hiedelmeivel, legendáival, erkölcsi szabályaival és a szabályokon ütött résekkel.

Hogy áll Mikszáth a lélekrajzzal? Figuráinak nagy részénél, mint itt is, legkevésbé fogalmazza meg, fejezti ki monológban, belső monológban, párbeszédben stb. azt, hogy mi történik bensejükben. Mozdulatok, gesztusok, magatartások árulkodnak csupán erről; s ezek a külső jelek is szűkösek. A szóbeli kifejezés sokszor inkább csak takarója, vagy leple szándékok, akaratok, érzések létének vagy változásainak. Embereinek nagy része nem ura a nyelvi kifejezésnek. Nemcsak írásbeliség előtti világban gondolkodnak, hanem még az orális kultúrát, a szót is megelőző életmód formáiban. S az író helyettük nyilatkozni nem akarván, de empátiával érzékenyen követni próbálva útjaikat sokszor környezetüket, hegyeiket, patakjaikat, természeti közegük árnyalatait beszélteti – hasonlatként. Idézett történetünk folytatása, távlata – ködbe vész. Vele Gál Magda sorsa, alakja is. Körvonalakat kapunk, jelzést, sejtetést. A szürkület, a homály tekinthető a novella egésze, avagy Gál Magda életútja hasonlatának. De az emberi döntések perspektívái, s a legfelsőbb döntések indítékai homálybaveszése képének is.

Mikszáthnál ez a kevéssel többet sejtetés, ez a homályba vesző körvonalú rajz, lélekrajz szívesen él sajátos szólásokkal. „Szólás”, mely lehet ősi, közösségi tapasztalat üledéke, de lehet ezt kiválóan imitáló egyéni lelemény is. Így jellemzi például novelánkban Gálnét, Magda anyját: „Az ilyen öregasszonynak már létra van a szívetől az eszéhez!” Tömör, találó, elgondolkoztató, magvas kijelentés ez. Sokat mond. De mit? Inkább kép, metafora, mintsem fogalmilag jól körülhatárolható gondolat. Értelmezhető, forgatható. Például így: az idős, tapasztalt asszony már járható utat alakított ki szíve és esze között, azaz érzelmei és észszerű megfontolásai között. „Létrája” van, vagyis magasabbra hágva közelíthető meg az ész, az (alacsonyabban lakozó) szívhez képest. Így mintegy felette áll, őrködik, felügyeletet gyakorol a zavarba hozó, bolondos érzelmek világa felett. (Ahogy az emberi test felépítésében is ez a szervek elhelyezkedése.)

Tisztelgés ez a tapasztaltság előtt? Igen. De valóban dicséret, elismerés ez, vagy inkább elmarasztalás, csúfolódás? Hiszen előtte arról hallhatunk – az egész mű anticipálásaként – „...Mert nem úgy volt ám az, ahogy Gálné, az édesanyja hiszi meg beszéli...”. Tehát ez a bizonyos létra nem elősegíti, hanem gátolja, nem élesíti, hanem tompítja az ítélőkészséget. Az öregasszony szíve-eszelajtorjájával hamis úton jár. Mód-

szere az életben megbukik – vagy így is mondhatjuk; módszerét megbuktatja az élet. – Igen, de kinek a véleménye ez? Aki neki nem ad igazat, az mit tud igaznak? Mit hoz fel ellenében? Felhoz-e valamit egyáltalán?

...És folytathatnánk a mikszáthi indíttatásra elindult találgatásokat. Hozzátehetjük válaszként feltett kérdésünkre: efféle a mikszáthi lélekrajz is. Egyben így hasonló elvű szólásaival, elbeszélő-technikájával, magának a kedvelt, csavaros metaforikusságnak lényegével.

JEGYZETEK

1. Schöpflin Aladár az Akli Miklós-ról. In: *Mikszáth Kálmán* Bp. 1941. Fránklin Társulat, 116. Barta János: Mikszáth-problémák. In: *Költők és írók*. Bp. 1966. Akadémiai K. 217. Péterfy Jenő: Mikszáth Kálmán A beszélő köntös. In: *Válogatott művei*. Bp. 1983. Szépirodalmi K. 711.
2. Barta János: i. m. 213, 223, 224, 174, 207; Schöpflin A.: i. m. 132, 120 stb.; Mikszáth Kálmán bevezetője az 1901-es Almanach-hoz.
3. Péterfy Jenő: i. m. 711. Csáth Géza: Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről. In: *Rejtelmek labirintusában*. Összeüjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek. Szerkesztette: Szajbély Mihály. Magvető K. Bp. 1995. 123–134. Poétikatörténeti összefüggésben hivatkozik rá Dobos István: Alaktan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában. Debrecen, 1995. 52.
4. Úgy vélem, hogy Mikszáth különleges példákat szolgáltat a metaforikus kifejezőmódnak arra a nehezen körülírható specifikumára, amelyet Monroe C. Beardsley „Metaphorical Twist”-nek, metaforikus csavarnak nevez, és átdolgozott Szóütközési Elmélettel magyaráz. (Helikon, 1990. 4. 407–427. Fordította: Kálmán C. György.)

NYILASY BALÁZS

A jó palócok, tót atyafiak

Sokféle optika sokféle látászögből veszi szemügyre a mikszáthi beérkezés nagy dokumentumait, az oeuvre talán legfényesebben csillogó darabjait. Várdai Béla, Schöpflin Aladár, Király István könyvei, Fábri Anna népszerűsítő monográfiája, Zsigmond Ferenc, Barta János, Kovács Kálmán, Eisemann György tanulmányai, Csűrös Miklós 1986-os utószó-esszéje mind szolgáltatnak érdekes szempontot, tartalmaznak korrekt, lényegmegragadó észrevételt. Sorra előszámáltnak bennük a lehetséges források, minták, analógiák (Beöthy Zsolt, Macaulay, Dickens, Daudet, Maupassant, Bret Harte), fölemlítetik a romantikus szentimentalizmus, a rousseau-i természetes ember. Schöpflin a gyermeki látás fontosságát emeli ki, Zsigmond a romantikát felváltó realizmus sajátosságait nyomozza, Király a nemesi népszemlélettől való elfordulás jeleiként olvassa a két kötet elbeszéléseit, Fábri Anna az irodalmivá nemesülő köznyelv, a személyes árnyalatú történetmegjelenítés diadalaként tartja számon az 1881-es szövegeket. Eisemann György a modern elbeszélés-poétika kategóriáival igyekszik megvilágítani